

MOLIYA SEKTORIDA KORPORATIV BOSHQARUV VA O‘ZBEKISTONDA MOLIYA SEKTORIDA OLIB BORILAYOTGAN ISLOHOTLAR.

*TAYYORLADI: CHILOZOR TUMAN 2-SON KASBHUNAR MAKTABI “MAXSUS
FANLAR KAFEDRA”SI O‘QITUVCHISI: JO‘RAYEVA ZEBO*

Annotatsiya: Korporativ boshqaruv bugungi kunda mamlakat iqtisodiy rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi. Shu munosabat bilan ushbu tezisda asosan korporativ boshqaruv konsepsiyasi va uning qo'llanilishi hamda O'zbekistonda korporativ boshqaruv tuzilmasi, shuningdek boshqaruvning nazariy asoslari va modeli mavzusiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Korporativ boshqaruv, korporativ boshqaruv modeli, korporativ boshqaruv tizimi O'zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy tizimini barcha tarmoq va sohalarda rivojlantirishga qaratilgan.

Ayniqsa yangi zamonaviy boshqaruv usullarini joriy etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ushbu tezisda O'zbekistondagi moliyaviy sektorning asosiy tarkibiy qismlari hisoblangan bank sektori va fond bozori kabilarning tizimli ahamiyati va iqtisodiy rivojlanishi haqida ma'lumot berilgan. Bundan tashqari, korporativ boshqaruv va uning asosiy va huquqiy rivojlanish jarayonlari ya'ni korporativ boshqaruv nazariyalari, modellari va mexanizmlari mahalliy va xalqaro miqyosda keng muhokama qilinadi. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng, 1991 yildan boshlab O'zbekiston bank sektorini rivojlantirishda fond bozori juda muhim rol o'ynadi. Xuddi shunday, moliya sektorlarining, asosan, bank sektori va fond bozorining hal qiluvchi roli moliya sektori rivojlanishini jadallashtirish, natijada iqtisodiyotni yuksaltirishga e'tibor qaratildi.

Shu nuqtai nazardan mamlakatimizda faoliyat yuritayotga kompaniyalar va barcha mulkchilik shakldagi korxonalarda korporativ boshqaruvning ilg'or usullarini joriy etish, uning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi samaradorligini oshirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida umuman boshqarish tizimini rivojlantirish hozirda mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini belgilab beradigan asosiy omillardan biri bo'lmoqda. Mamlakat korporativ sektorini joriy etish va rivojlantirish standartlariga o'tishni taqazo etadi. Mamlakatimizdagi mavjud milliy korporativ boshqaruv mexanizmi shakllanishini takomillashtirish maqsadga muvofiqdir. Bu esa korporativ boshqaruv tushunchasini chuqur ilmiy-uslubiy jihatdan uning mazmun-mohiyatini milliy xususiyatlarini inobatga olgan holda kengroq yoritish va takomillashtirish zarurligini anglatadi. O'zbekiston Sobiq Ittifoq mamlakatlari orasida markazlashgan rejali iqtisodiyotidan bozor iqtisodiyotiga o'tish

davrida o‘zining iqtisodiy modelini tanlagan o‘n beshta davlatdan biridir. Bunda iqtisodiy islohotlarning asosiy maqsadi inson manfaatlariga va tanlangan ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotiga qaratilgan. Bundan tashqari, O‘zbekistonda mustaqillik yilidan boshlab moliya sohasi va uni rivojlantirishga, asosan, iqtisodiyotning lokomotivi bo‘lgan bank sektoriga katta e‘tibor qaratildi. Shunisi e‘tiborga loyiqki, O‘zbekistonda bank sohasini rivojlantirish bosqichlarining asosiysidan biri 1995 yildan boshlab yangi muhim qonunlar va bank islohotlariga asoslangan ikki bosqichli bank tizimini barpo etishdan boshlandi. Bu yangi bank tizimining birinchi bo‘g‘ini hisoblangan O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki asosida ikkinchi darajali tijorat banklari ustidan nazoratni amalga oshirgan holda shakllantirildi.

O‘zbekiston iqtisodiyotidagi moliyaviy islohot jarayonlarini tahlil qilib, O‘zbekiston moliya sektori rivojlanishining to‘rtta asosiy bosqichini ajratib ko‘rsatish mumkin: Birinchi bosqich: 1991-1997 yillarda O‘zbekistonda moliya sektorini isloh qilish doirasida ikkita asosiy me‘yoriy hujjat, jumladan “O‘zbekiston Markaziy banki to‘g‘risida”gi va “Bank va bank faoliyati to‘g‘risida”gi qonunlar ishlab chiqildi.. Ikkinchi bosqich: 1998 yildan boshlab 2001 yilgacha O‘zbekiston hukumati tomonidan har tomonlama erkinlashtirish siyosati davom etgan. Ushbu siyosatning asosiy ustuvor yo‘nalishlari qatoriga davlat banklarini xususiylashtirish orqali davlat aralashuvini qisqartirish, ushbu banklarning bunday intervensiyadan huquqiy himoyasini kuchaytirish va xorijiy banklarning mamlakatga kirishini liberallashtirish kiradi. Uchinchi bosqich: 2002 yildan 2017 yilgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga olgan bu bosqichda bir qator samarali moliyaviy islohotlar va korporativ boshqaruv siyosati amalga oshirildi. 2002 yilda hukumat tomonidan olib borilgan asosiy siyosatlardan biri – qattiq pul-kredit siyosati – o‘zbek valyutasini barqarorlashtirish, shuningdek, iqtisodiyotdagi inflyatsiya darajasini pasaytirish orqali mahalliy va xorijiy kompaniyalarni qo‘llab-quvvatlash. To‘rtinchi bosqich: 2017-yilda boshlangan bank sektorida valyuta siyosatini keng ko‘lamda liberallashtirishni nazarda tutadi. Ushbu siyosatda yangi kurs siyosati faqat bozor mexanizmlaridan foydalangan holda milliy valyutaning xorijiy valyutalarga nisbatan kursini belgilashdan iborat edi. Bundan tashqari, ushbu davr bank sektorining yangi davri deb nomlanadi va davlat mulki bo‘lgan tijorat banklarini o‘zgartirish va xususiylashtirish jarayonini tugatish, qonunchilik bazasini takomillashtirish, bank nazorati bo‘yicha Bazil III ning yangi standartlarini joriy etish nuqtai nazaridan sektorni qayta qurish, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari va boshqalar.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yangi qabul qilingan “2020-2025-yillarda O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoniga asosan bank tizimi samaradorligini oshirish va moliya bozorida teng raqobat sharoitlarini yaratish, shuningdek, korporativ boshqaruvni

takomillashtirish va bank tizimida xalqaro amaliy tajribaga ega menejerlarni jalb qilish kabi moliyaviy islohotlarni amalga oshirish zaruriyatini belgilab beradi. Albatta, O‘zbekiston bank tizimining yangi davrida ushbu maqsadlarni amalga oshirishda Markaziy bank muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston Markaziy bankining asosiy maqsadi milliy valyuta – so‘mning mahalliy va xalqaro miqyosda barqarorligini ta‘minlashdan iborat. O‘tgan davr mobaynida Markaziy bank o‘zbek valyutasining asosiy xorijiy valyutalarga nisbatan uzoq muddatli barqarorlashuviga erishish maqsadida ko‘plab samarali moliyaviy islohotlar va siyosatni qabul qildi. Darhaqiqat, bu yangi mamlakat uchun odatda oson ish emas yangi. Ayni paytda so‘mning real ayirboshlash kursi indeksi 2017-yildan buyon eksport qiluvchilarni asosan bank moliyalashtirish orqali O‘zbekistonda ishlab chiqarilayotgan mahsulot va xizmatlarni xorijiy mamlakatlardagi asosiy savdo sherigiga nisbatan arzonlashtirish uchun qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha barqarorlashmoqda. Markaziy bankning asosiy vazifalari quyidagi vazifalardan iborat:

- mamlakatning pul-kredit va valyuta siyosatini amalga oshirish;
- O'zbekistonda samarali to'lov tizimini joriy etish;
- bank va nobank moliya tashkilotlari faoliyatini litsenziyalash va tartibga solish;
- O'zbekiston Moliya vazirligi bilan birgalikda davlat byudjetining kassa xizmatlarini tartibga solish;
- davlat oltin-valyuta zaxiralarini boshqarish va boshqalar.

O‘zbekiston bank tizimida eng muhim siyosatlardan biri pul-kredit siyosati hisoblanadi. Pul-kredit siyosatining uchta vositasi mavjud bo‘lib, ulardan birinchisi qayta moliyalash stavkasi (foiz stavkasi) bo‘lib, 2023-yilda 15 foizga teng bo‘ldi. Ushbu belgilangan stavkadan foydalanishning makro va mikro maqsadlari bor. Makro maqsadlar uchun Markaziy bank odatda ushbu sur‘at yordamida iqtisodiyotdagi inflyatsiyani tartibga soladi va maqsadli darajada ushlab turadi. Mikro maqsadda barcha tijorat banklari o‘z faoliyatida kreditlash va depozit stavkalarini belgilashda ushbu qat‘iy belgilangan stavkadan muhim vosita sifatida foydalanadilar. Ikkinchi monetar vosita - majburiy zahiralar 1992 yildan boshlab qo‘llanila boshlandi. Hozirgi vaqtda ushbu pul vositasi milliy va xorijiy valyutadagi bank depozitlari uchun mos ravishda 4% va 14% stavkalari bilan qo‘llaniladi. Ushbu majburiy zaxira koeffitsienti mamlakatning qarz olish va foiz stavkalariga ta'sir ko'rsatish uchun banklar uchun kredit berish uchun mavjud bo'lgan mablag'lar miqdorini o'zgartirish orqali qo'llaniladi. Biroq Markaziy bank odatda ushbu zaxiralangan depozitlar bo'yicha foizlarni to'lamaydi, bu banklarning rentabelligiga ozgina salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Aksariyat xorijiy mamlakatlarda Markaziy banklar kamdan-kam hollarda rezerv talablarini oshiradilar, chunki bu ortiqcha zahiralar past bo'lgan banklar uchun zudlik bilan likvidlik muammosini keltirib chiqaradi; ular odatda pul-kredit siyosatini amalga oshirish uchun ochiq bozor operatsiyalaridan (davlat tomonidan chiqarilgan

obligatsiyalarni sotib olish va sotish) foydalanishni afzal ko'radilar. Hozirgi kunda ushbu "Toshkent Respublika Fond Birjasi" aksiyadorlik jamiyatida (TRFB) o'z kapitalini moliyalashtirish orqali banklarning kapitallashuv darajasini oshirish uchun amalda keng foydalanilmoqda. Hozirgi vaqtda O'zbekiston tijorat banklarini mulkchilik tuzilishiga ko'ra to'rt toifaga bo'lish mumkin:

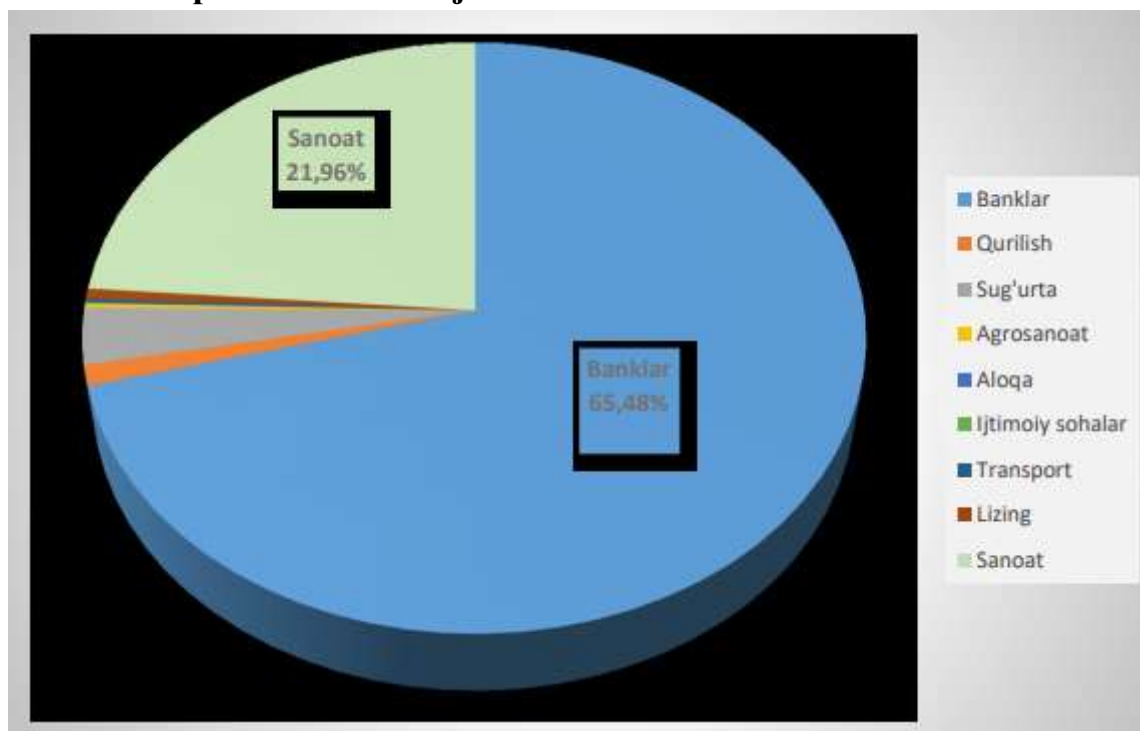
- ❖ davlat banklari
- ❖ davlat va aksiyadorlik mulkiga ega bo'lgan aksiyadorlik banklari
- ❖ xususiy mulkka ega xususiy banklar.
- ❖ xorijiy mulkka ega xorijiy banklar.

O'zbekistonda 31 ta litsenziyalangan to'rt turdagi banklar, jumladan, 2 ta davlat banki, 15 ta aksiyadorlik banki, shulardan 11 tasi davlat ulushidagi banklar, 4 ta xorijiy banklar va 10 ta xususiy banklar, 883 ta shahar va tuman filiallari, 1115 dan ortiq xizmat ko'rsatish shoxobchalari va mini -banklar, 1384 ta o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish shoxobchalari barcha shahar va tumanlarda faoliyat ko'rsatmoqda. Hozirgi kunda barcha tijorat banklari operatsion harajatlarni kamaytirish va tashkiliy tuzilmasini takomillashtirishni nazarda tutuvchi zamonaviy axborot texnologiyalari tizimlarini joriy etish orqali o'z faoliyatini va moliyaviy mustahkamligini oshirish yo'lida katta qadamlar qo'yimoqda, shu bilan birga o'z faoliyatiga xorijiy tajriba va korporativ boshqaruv amaliyotini joriy etish orqali chakana va ulgurji bank xizmatlari ko'rsatish ko'lamini kengaytirmoqda. Ta'kidlanishicha, bank sektori moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichi bo'lishi bilan birga, banklar hukmron bo'lgan har qanday iqtisodiyotda iqtisodiy rivojlanishga olib keladigan moliyaviy rivojlanishni jadallashtirishda asosiy rol o'ynaydi. Bundan tashqari, bank sektori va fond bozori mablag'lar va resurslarni o'tkazish va taqsimlash amalga oshiriladigan moliya bozorining asosiy ajralmas qismi hisoblanadi.

Oxirgi tadqiqotlarda moliya sektorida banklar va fond bozori o'zaro to'ldiruvchi va o'rinbosarligi ta'kidlangan. Har ikkala tizimning oraliq jamg'armalari va investitsiyalar uchun mablag'lari tufayli ularni moliya bozorida bir-birini almashtiruvchi yoki to'ldiruvchi sifatida ko'rish mumkin. Oxirgi paytlarda "Toshkent" Respublika fond birjasi (TRF) ham anchagina o'zgarishlarni boshdan kechirdi, siyosatchilar tomonidan ko'rilgan sa'y-harakatlar O'zbekiston moliya bozoriga mahalliy va xorijiy investorlarning ishonchini qozonishda muvaffaqiyatli yordam berdi. Ma'lumki, fond bozori iqtisodiyotdagi uzoq muddatli investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun asosan listing banklari mahalliy va xorijiy kapitalni ko'proq jalb etishi mumkin bo'lgan bozor sifatida qaraladi. Hozirgi vaqtda bank sektori iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga qaraganda fond bozorida faolroq ishtirok etmoqda(1-rasm qarang.).

IQTISODIYOT TARMOQLARI BO'YICHA SAVDO HAJMINING ulushi

“Toshkent” Respublika fond birjasi

O‘zbekiston iqtisodiyoti banklar ustunlik qiladigan iqtisodiyot bo‘lganligi sababli, uning rivojlanishi ko‘p jihatdan TRSEda ro‘yxatga olingan banklar va O‘zbekiston moliya sektoriga listingga kirmagan banklardan olinadigan bank sektorining hissasiga tayanadi. Ushbu 1-rasmga ko‘ra, listing banklarining YaIMdagi ulushi 2020-2023 yillar mobaynida keskin o‘sib bormoqda, biroq O‘zbekistonda listingga kirmagan banklarning ulushi yalpi ichki mahsulot hajmida pasayib bormoqda. Har qanday iqtisodiyotda korporativ boshqaruvning ahamiyati tufayli milliy va xalqaro adabiyotlarda korporativ boshqaruv masalalari bo‘yicha turli xil tadqiqotlar mavjud: kontseptual, empirik, normativ va boshqalar. Shunga qaramay, korporativ boshqaruv mavzusidagi o‘zbek adabiyoti tadqiqoti xalqarolarga nisbatan kam rivojlangan, ayniqsa, moliyaviy sektorda korporativ boshqaruv sohasida. Ko‘rib chiqilgan adabiyotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, faqat bir nechta tadqiqotlarda korporativ boshqaruvning faqat kontseptual va me‘yoriy jihatlari ko‘rib chiqilgan. O‘zbekiston. Afsuski, hozircha hech bir muallif O‘zbekiston sharoitida korporativ boshqaruvning moliyaviy sektor orqali iqtisodiy o‘‘sishga ta‘sirini o‘rganmagan. Korporativ boshqaruv bo‘yicha dastlabki tadqiqot Broadman H. (1999) tomonidan “Markaziy Osiyoda raqobat, korporativ boshqaruv va tartibga solish: O‘zbekistonning tarkibiy islohot muammolari” mavzusida o‘tkazildi. Ushbu hujjat hukumat va biznes o‘rtasida biroz bo‘linish, noto‘g‘ri belgilangan korporativ boshqaruv tizimi, firma faoliyati bo‘yicha zaif intizom mavjudligini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, O‘zbekistonda korporativ boshqaruvni rag‘batlantirish va institutlarini kuchaytirish hamda samarali korporativ boshqaruv bo‘yicha xorijiy amaliyotni joriy etish bo‘yicha ayrim siyosiy takliflar mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. //Xalq so‘zi, 23- dekabr 2019 yil.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz./ Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi.(2016-yil 14-dekabr kuni).
3. Making Public in a Privatized World David A. McDonald London, United Kingdom ZED-BOOKS-LTD 2016 Paperback
4. Mamarasulov U.M. Iqtisodiyot va bozor munosabatlari. - T.: «Navruz», 2016.